

Подібний фахово виконаний та підтримуваний проєкт не тільки б став у пригоді численним спеціалістам, які працюють із мовою: викладачам, перекладачам, редакторам, журналістам та просто зацікавленим, але й значною мірою сприяв популяризації української мови в Україні та за її межами.

Електронні ресурси

1. /<http://www.prolingoffice.com/>.
2. /<http://www.sloynyk.net/>.
3. /<http://ulif.org.ua/>.
4. /<http://www.pcdigest.net/>.
5. /<http://enbv.narod.ru/>.
6. /<http://ukrskor.info/>.
7. /<http://www.mova.kiev.ua/>.
8. /<http://www.sloynyk.lutsk/>.
9. /<http://litopys.org.ua/>.

ГРАМАТИЧНІ ТА ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ МЕТАФОРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ДРАЧА

© Лариса Тиха, 2007

асистент кафедри українознавства ЛДТУ (Луцьк)
УДК 81'373:81'367:81'373.612.2

*У статті розглянуто лексичну й синтаксичну структуру дієслівної метафори як ознаку лінгвопоетики Івана Драча. Йдеться про розширену лексичну сполучуваність дієслів **кипіти**, **горіти**, **палахкотіти**, **цвісти**, що виконують функцію семантичних центрів індивідуальних авторських метафор.*

З кожним роком все більшого значення в лінгвостилістиці набуває дослідження індивідуального стилю письменника. Ідіолект художників слова перебуває у складних взаємозв'язках з літературною мовою, фольклором, усно-розмовними та писемно-літературними традиціями. Праць, присвячених дослідженню мови окремих письменників, на сьогодні є значна кількість (С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт та інші). Дослідники зосереджують увагу на характерних ознаках стилю, жанру, поглибленні розуміння стилістичних функцій художніх тропів та ролі опорних ключових словоформ у створенні художнього образу.

Дослідження особливостей мови письменника не може бути повним без визначення ролі метафори. Як опорний конструктивний елемент художнього тексту, метафори можуть створювати загальний фон оповіді, передавати визначене бачення дійсності, виступати разом з іншими зображальними засобами важливим засобом суб'єктивізації оповіді [3: 135]. Цей вид тропа займає основне місце серед художніх засобів у творчості поетів-шістдесятників і у поетичних текстах Івана Драча зокрема. В основі індивідуальних метафоричних образів лежать іменникова, дієслівна, прикметникова, прислівникова ознаки. Завданням нашого дослідження є

визначення граматичних і лексичних особливостей дієслівної метафори у поезії Івана Драча.

Відомо, що дієслово створює динамізм у метафоричному тексті, надає всім переносним ознакам рухливості, активізує їх. За своєю природою дієслово здатне викликати таку експресивність слів у метафорі, яка найвідчутніше діє на емоції [4: 36].

Спостереження над мовним матеріалом показали, що поетичним текстам І. Драча властиве вживання і загальноновживаних усталених у мові метафор, і традиційних поетичних метафор, і створення нових індивідуально-авторських метафоричних сполук.

Найчастіше явище метафоризації пов'язується з процесами персоніфікації явищ природи, предметів навколишнього світу. Метафоричні образи надають поетичному текстові конкретно-чуттєвої виразності - зорового, звукового, тактильного сприйняття дійсності. Семантико-стилістичним центром метафоричних структур виступають дієслова, які означають фізичний і психічний стан людини, дії людини: «**Мерзнуть** твої ліхтарі» [1: 259], «**серце тужить**» [1: 154], «осінь в сурми **свище**» [1: 264], «осінь **празникує і лукавить**» [1: 281], «Де **пеститься** до тебе кожна грань» [1: 320]. Олюднюються абстрактні поняття, набуваючи завдяки семантиці дієслів конкретних ознак, активних суб'єктів дії, наприклад: «**сміється** ... доба» [1: 162], «Вона [душа] **тулилася**» [1: 147], «**Горлає** так час пикатий» [1: 223].

Особливістю поетичного стилю Івана Драча є активне використання дієслівних сполук, побудованих на основі явища «оживлення» – перенесення зовнішніх ознак, фізіологічних процесів тварин на людей, реалії довкілля, абстрактні поняття. Найчастіше в сферу метафоричних семантичних процесів потрапляють дієслова *летіти, сичати, рохкати, цулитися, пастися*: «задоволена ситість **рохкає**» [1, с.279], «**сичала** дощова вода» [1: 89], «**цулились** дороги» [1: 27], «Де тихо сплять старі досади, / **Зіцулившись**, на самім дні» [1: 46], «вечір **пасється**» [1: 81].

Окрему групу індивідуальних метафоричних конструкцій Івана Драча становлять структури з метонімічним перенесенням перенесення якостей і характеристик одних реалій і процесів на інші в межах однієї лексико-семантичної групи (наприклад, «природа», «людина» тощо): «**хмари осипаються**» [1: 70], «**очі дихають**» [1: 40], «**зашпортаються кроки**» [1: 282], «**бігли босі сліди**» [1: 240].

Звертаємо увагу на синтаксичну форму дієслівних метафор. Це, зокрема, моделі «іменник у Н.в. + дієслово», тобто метафорою є граматична основа речення – підмет і присудок.

Найчастотніші в поетичних текстах І. Драча метафоричні сполуки такої синтаксичної форми: «іменник у Н.в. + дієслово + іменник в О.в.». У таких метафорах орудний відмінок іменника вказує переважно на порівняльний зміст, виконує функцію епітетів. Орудний порівняльний виступає формою, через яку зіставлювані суб'єкт і об'єкт порівняння конденсуються в цілісному образі з наголошеною семантикою іменника-об'єкта, наприклад: «На тебе [стяг] **йде** орда **болотом**» [1: 151], «Вона **портретом стоїть** на вікні» [1: 28],

«На лиці його зморшки **були павутинням**» [1: 51] та ін. Дієслово в наведених структурах виконує роль десемантизованої зв'язки.

Структури з орудним придієслівним дають авторові змогу виявити конверсивний зміст причинової залежності між предикатами на зразок: «**Київ святкує дїтьми**» [1: 206], «**Місто гуркоче машинами**» [1: 118], «**Я був п'яний ідеєю**» [1: 168] тощо. Отже, «вторинні суб'єктно-об'єктні відношення виявляються семантично багатоплановішими і стилістично маркованими, як структури виразно поетичного, високого забарвлення» [2: 64].

Залежно від семантики дієслова в конструкціях з орудним придієслівним актуалізується значення інструментальності, пор.: «**Тризубом націоналізму / Прохромил душю мою...**» [1: 208], «**Вона ж його терпить, сльозою жаліє...**» [1: 245], «**Розстріляні сльозами [ліхтарі]**» [1: 253], «**Той, хто сумнівом битий**» [1: 168] тощо.

Аналіз мовного матеріалу дає підстави виділити групу метафор, утворених дієсловом та іменниками у формі називного і знахідного відмінків, наприклад: «**Крила зводить будова**» [1: 248], «**Цукроварня простягає руку**» [1: 70], «**Літаки пересміюють шлях**» [1: 143], «**...весна...простягає руки**» [1: 99], «**сніг той скиртують в стоги**» [1: 54]. У метафорі-персоніфікації лексико-синтаксична сполучуваність дієслова мотивує вибір залежних лексем. Серед останніх переважають слова-назви загальноновживаних реалій.

Поетичній мові Івана Драча властиві метафоричні контексти, побудовані на основі динамічної характеристики, вираженої дієсловом *кипіти* [5, т.4: 150]. У прямому значенні воно означає «бурхливо вирувати, бурхати, клекотіти; пінитися, випускаючи гарячу пару». Вступаючи у метафоричні відношення, дієслово зазнає семантичного зміщення і означає «надмірний вияв властивостей, рис, ознак». Такі метафори умовно можна поділити на дві групи: 1) модель «абстрактна назва + кипіти»; 2) модель «конкретна назва + кипіти».

Метафоричні словосполучення з дієсловом *кипіти* вживаються для вираження як позитивних, так і негативних інтенсифікованих станів, наприклад:

1. Структура «іменник з абстрактним значенням+ *кипіти*» описує:

а) стан природи: «Блакить **кипіла** серед літа...» [1: 356]; «Ніч **кипить** на виднокрузі» [1: 193]; «**кипить** завія» [1: 214], «Кругом – стіна лісів, кругом – **кипить** і віє» [1: 284];

б) внутрішній стан людини чи портретну деталь особи: «Правда часу в мені іскриться, / Аж **кипить** на моїх губах...» [1: 27]; «Транзистор відкрився болящою раною: / Не гоїться світ – і безсоння **кипить**» [1: 83]; «На скронях в нього вже **кипить** зима» [1: 33].

2. Структура «іменник з конкретним значенням+ *кипіти*» змальовує:

а) природні явища з наголошенням зорових, звукових, нюхових і тактильних відчуттів, пор.: «...Він [цвіт] так бує білістю, / **Кипить** лихим окропом він...» [1: 274]; «Листом **кипіли** дуби буйноцвіті» [1: 101]; «Там сніг **кипить**» [1: 121]; «Конвалія п'янка квалливо **одкипіла**» [1: 269], «Березово **кипить** навколо заметіль» [1: 283].

б) вираження внутрішнього стану ліричного героя, його почуттів, настрою. Такі сполуки мають здебільшого мінорну тональність, проте не позбавлені піднесеного звучання, наприклад: «Давно **одкипіли** ті сльози...» [1: 235]; «О,

як сльоза твоя **кипіла**, / Як океан десь не кипів» [1: 307]; «Я щойно вернувся з Грузії. В мені ще зростають гори. / В мені ще **кипить** і стогне вітриськами той перевал» [1: 267]; «...і сонце Твоє **кипить** у духовнім єстві України...» [1: 73]; «Ти серце своє ешелонами гониш, / Щоб серце **кипіло** і дихало в нас!» [1: 234], «**Киплю** я на вітрах» [1: 284], «**Кипить** в мені твій подих черемховий» [1: 192].

Додаткові семантико-стилістичні відтінки виникають в образних дієслівних конструкціях з дієсловом *kipiti* яке сполучається зі збірними іменниками. Ця сполучуваність виявляє метонімічні відношення між словами, пор.: «Плечистий гамір гусне навкруги, / **Кипить** студентство на тарелі площі» [1: 151].

Семантично близькі до названих метафор словосполучення з дієсловом «клекотати». Як правило, воно поєднується з конкретними іменниками на зразок: *бузок*, наприклад: «Бузок **одклекотав** пахучим океаном» [1: 269]; *будова*: «**Клекоче** будова десятками кранів» [1: 241].

Характерні для індивідуального стилю поета метафори з лексемами, що мають семи «вогонь», «вогняний», «горіти». Сполуки такого типу позначені експресією, посилюють динамізм оповіді й передають стан піднесеності, наприклад: «Знов сила у душі потроєна / Вогнем **клекаче** у мені» [1: 225], «Душі **клекаче** вогняний огором» [1: 321]. Іноді метафора не має чітко вираженого змісту, а виявляє інтенсифікацію почуттів, емоційного стану ліричного героя, пор.: «А вогні солоні **клекотали**» [1: 127].

Частотність і розширена лексична сполучуваність властиві дієслову *goriti*, що становить ключову лексему індивідуальних метафоричних образів. Пряме значення цього слова – «піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем, гинути у вогні» [5, т.ІІ: 130]. Поєднуючись із відповідним іменником, дієслово зазнає семантичних зрушень і означає «проймається сильним почуттям, захоплюватися чимось або кимось», наприклад: «Наш бог – поезія. Її ясна дзвіниця / **Горить** над шалом літ і дихає грудьми» [1: 311], «Віків золоточолий вияв / **Горить**» [1: 277], «...**Згорає** серце всупері заборонам» [1: 204], «Десь на дні моїх ночей / **Горить** свічка біла» [1: 163], «...І кров калинова, як пісня єдина, / **Горить** в моїм серці гіркими зірками» [1: 61]. Експресією дієслова в останньому прикладі підсилює вказівка на червоний колір, засвідчений лексичною сполучуваністю «кров калинова» (вогонь має палітру кольорів від жовтого до яскраво-червоного).

Метафори з ключовим дієсловом *goriti* переважно ґрунтуються на зорових відчуттях – сприйманні картин природи. Це здебільшого розгорнуті метафори, метафоричні структури, ускладнені порівняннями, епітетами, однорідними словами, як-от: «Серпневий день гримів грозово. / **Горіли** вишні. Цвів катран» [1: 296], «**Згорає** серпень золотим крилом...» [1: 204], «**Горить**, миготить, мерехтить крутія...» [1: 51], «Коли **згоряють** ночі місячні...» [1: 335].

Розширення сполучуваності дієслова *goriti* з назвами конкретних предметів виявляє авторське сприймання дійсності, пор.: «І шкарубке матусине рядно / **Горить** абстрактним взором / Мондріана» [1: 143], «І **згорає** сокира теслярською мирною гранню» [1: 190], «**Горить** перед очима

геометрично безжальний прямокутник» [1: 112], «А в міді **горить** широзлота кутя...» [1: 175].

В одному семантичному полі з дієсловом *горіти* перебувають лексеми *спалахнути*, *палахкотіти*, які також виконують роль динамічного компонента метафоричних словосполучень. Ці метафори інтенсифікують кольористичну ознаку або увиразнюють емоції автора, пор.: «**Спалахували** рани Прометея / Кривавими солоними зірками» [1: 68], «І шоки **палахтять** –ці відчайдушні маки» [1: 350], «Під місяцем, під гру його примарну / Твій сонячний **палахкотить** екстаз» [1: 320], «Аж над нами **спалахнуло** сяйво вічності з бань» [1: 252], «...**палахтить** / Строфи молоді буття бездоганне» [1: 38].

Зорові (кольористичні) й внутрішньо-емоційні відчуття знаходять вираження в метафоричних словосполученнях із семантично ключовим дієсловом *цвісти* і його синонімом *квітнути*, пор. метафору «Білий професор / **Цвіте** од азарту» [1: 107]. в якій образ будується на значенні дієслова «гарно виглядати, бути задоволеним» [5, т.11: 187]. Це загальнономовна „стерта” метафора, на відміну від метафор на позначення зорових, кольористичних вражень, пор.: «А в очах у Марії Яремівни **зацвітає** бузковий сад» [1: 228], «...фіалки щастя, що порану **цвітуть** під очима / В захмелілий медовий місяць» [1: 301].

Відзначаємо незвичну сполучуваність дієслова *цвісти* з лексемами *попелище*, *мороз*, що мотивують наявність семи „сірий (сивий) колір”, наприклад: «...Лишень попелищем **цвіло**» [1: 137], «Мороз вже сивий **доцвітає**» [1: 140].

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що у поетичній мовотворчості Івана Драча дієслівній метафорі як одному із засобів створення художнього образу належить чільне місце. Побудовані на динамічній ознаці, ускладнені лексико-синтаксичними зв'язками лексичних компонентів, дієслівні метафоричні контексти засвідчують розвиток значенневих відтінків дієслова, його здатність передавати зорові, звукові, одоративні, тактильні відчуття й виявляти внутрішньо-емоційний зміст авторського поетичного висловлювання Івана Драча.

Література

1. Драч І. Ф. Сонце і слово. – К.: Дніпро, 1978.– 368с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії). – К.: Наукова думка, 1969. – 94с.
3. Новикова М. Л. Метафора, ее структура, семантика и связь с текстом // Лингвистическая семантика и логика: Сборник научных статей.– М., 1983.– С.124-137.
4. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори // Культура слова. – 1977. – Вип.11. – С.34-42.
5. Словник української мови: В 11-ти томах. Тт.. II, IV, VI, XI– К.: Наук. думка, 1970-1980.